

і гарантує рівність, справедливість і солідарність¹. „Самою серцевиною прав людини” Іван Павло II вважає свободу совісті і релігії, що ставить католикам в обов'язок демонстрацію соціальних основ християнських цінностей і першорядність свободи релігії і церковних установ.

Таким чином, сучасна соціальна доктрина Католицької Церкви в теоретичному і практичному плані максимально орієнтована на особистість людини і забезпечення їй гідного земного життя. Значне розширення прав і обов'язків мирян сприяє розширенню католицької світської і церковної соціальної діяльності, особливо характерної в період двох останніх століть. Новим в соціальній доктрині Івана Павла II є оголошення допомоги і добродійності правом людей і країн, а також підкреслення необхідності широкого залучення бідних і знедолених в суспільне і виробниче життя, підхід до людей і країн не як до об'єктів, а як до суб'єктів розвитку.

*Юрій Волошин**

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ “ГОСУДАРЕВЫХ ОПИСНЫХ МАЛОРОССИЙСКИХ РАСКОЛЬНИЧЕСКИХ СЛОБОД” (друга половина XVIII ст.)

Однією з важливих складових населення Стародубського і Чернігівського полків Гетьманщини другої половини XVIII ст. були російські старообрядці, яких за указом Петра I об'єднали у так звані «государевы описные малороссийские раскольничьи слободы». Без урахування впливу цієї етнічно-релігійної групи на культурне, економічне та релігійне життя тогочасного українського суспільства об'єктивно його вивчення не можливе. Це, в свою чергу, значно актуалізує дослідження питань, пов'язаних з старообрядцями Малоросії, серед яких не останнє місце посідають демографічні процеси.

На жаль, в українській історіографії ця тема залишається практично не вивченою. Серед не багатьох присвячених їй робіт можна виділити хіба що статтю київського історика В.Мордвінцева, надруковану в альманасі „Соціум”.² Однак демографічні зміни у слободах не були спеціальним предметом його дослідження, тому автор торкався їх лише побіжно.

Зрозуміло, що рамки публікації не дозволяють повністю розкрити зазначену проблему, тому спробуємо розглянути лише один з її аспектів – статево-віковий склад населення слобод. Як основне джерело нашого дослідження використаємо „Генеральний опис лівобережної України 1765–1769 рр.”, більш відомий як „Румянцевський опис Малоросії”. Старообрядницькі слободи відображені у 116 та 117 переписних книгах, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м.Києві – ф.57. Статистичні дані, які містить це джерело, дозволяють досить ретельно розглянути статево-віковий склад мешканців слобод.

Для свого аналізу візьмемо 10 з 14 „малоросійських слобод”, які знаходились під управлінням Київської губернської канцелярії – Воронок, Деменка, Єленка, Зибка, Злинка, Климова, Клинци, Лужки, Чуровичі, Шеломи. У них, за нашими підрахунками, на час складання переписних книг, 1767 р., проживало 7638 осіб – 3892 чоловіки і 3746 жінок. Щодо достовірності цих та подальших даних зазначимо, що швидше за все ми маємо справу з декларованим, а не реальним віком слобожан. Принаймні на таку думку наводить той факт, що необхідні свідчення здобувались лише у результаті

¹ L'Osseratore Pomano, Citta di Uaticano, 31.III.96; La Documentation Catholique, 2.IV.2000, p. 322; *ibid.*, 5.XII.99, p. 1017; *ibid.*, 7.VI.98, p. 533.

* доцент кафедри всесвітньої історії Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г. Короленка, к.іст.н.

² Мордвінцев В. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII ст.. та ставлення до них влади // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Випуск 1. – К., 2002. – С. 191-202.

безпосереднього спілкування з самими старообрядцями.¹ Сумнівно, щоб усі вони достеменно пам'ятали дату свого народження. До того ж, не потрібно забувати про есхатологічний характер їхнього віровчення, за яким внесення до реєстрів вважалося не чим іншим, як позначенням „печаткою Антихриста”. З цієї причини старовіри могли приховувати не лише свій вік, а й справжнє число мешканців. За відсутності метричних записів це було не так важко. Отже, при роботі з вказаним джерелом будемо враховувати певну похибку в облікові вміщених у ньому даних.

Для якомога повнішої характеристики статеві-вікового складу населення слобод вдаємося до одного з найпоширеніших у науці методів – побудови статево-вікових пірамід, які являють собою двосторонні лінійчаті діаграми розподілу людей за віком і статтю. З цією метою розділимо всіх мешканців на п'ятилітні вікові групи – 0-4 і т.д. (див. табл.1).

Табл.1.

РОЗПОДІЛ НАСЕЛЕННЯ СЛОБОД ЗА ВІКОВИМИ ГРУПАМИ

ВІК	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	>70
Чоло-віки	43 5	577	45 6	42 4	33 8	28 9	32 1	26 6	21 5	14 7	11 5	78	76	41	64
Жінки	52 6	539	45 5	33 8	40 9	32 4	27 6	22 8	20 5	13 1	13 1	68	67	20	29
Разом	96 1	1116	91 1	76 2	79 7	61 3	59 7	49 4	42 0	27 8	24 6	14 6	14 3	61	93

Щоправда, джерело пропонує свій поділ, але він досить спрощений – переписувачі виділили лише три категорії – від 1 до 15 років, від 15 до 60 та «*престарелые и увечные*». Тобто, діти, працездатне населення, старі й каліки. Таку градацію можна, очевидно, пояснити тим, що одним з завдань перепису був облік платників податків. Ми не можемо прийняти її через те, що вона не відображає всіх особливостей вікового складу.

Крім того, знаючи дату проведення перепису – 1767 р., маємо можливість визначити роки народження кожної вікової групи (див. табл.2). Їхнє зіставлення з даними наших діаграм, в окремих випадках, може допомогти в поясненні особливостей становища тих чи інших вікових груп, позначених на діаграмах.

Табл.2

РОКИ НАРОДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІКОВИХ ГРУП

Вік	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	>70
Рік нар.	1767-1763	1762-1758	1757-1753	1752-1748	1747-1743	1742-1738	1737-1733	1732-1728	1727-1723	1722-1718	1717-1713	1712-1708	1707-1703	1702-1698	1697 і ран.

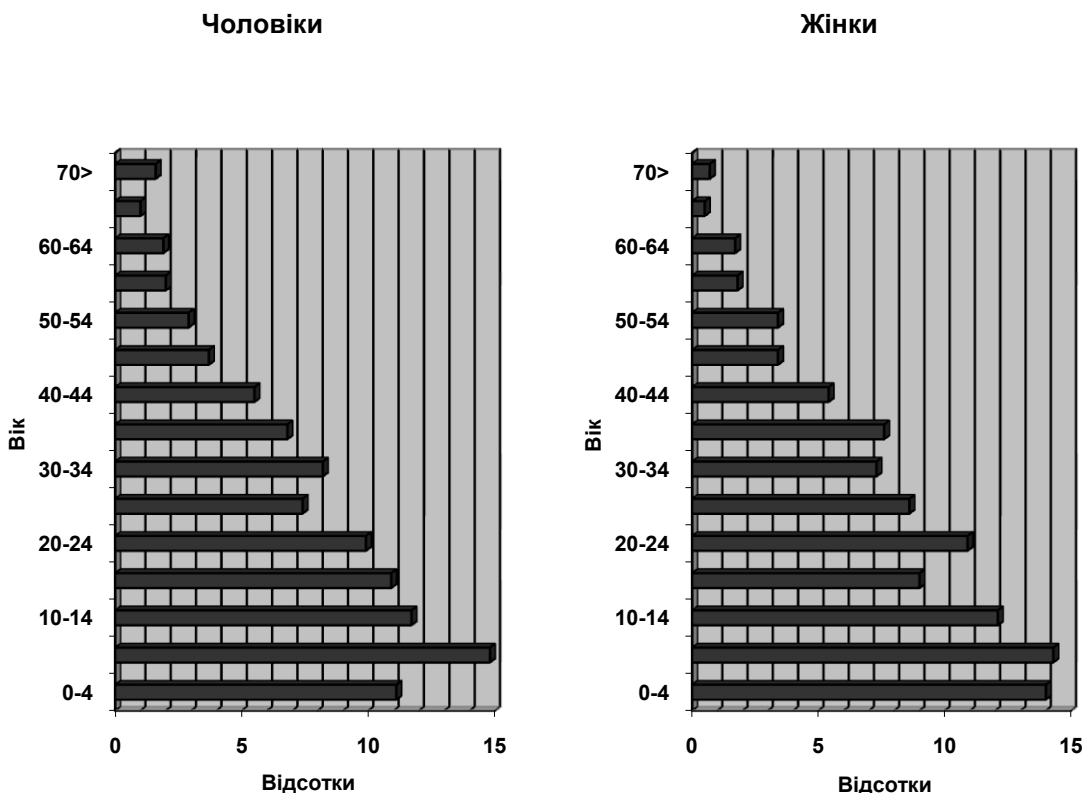
¹ Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Т.1., - Нежин, 1913. – С. 321.

Розглянемо вікові піраміди, які ми збудували на основі вищеназваних даних (див. мал.1). Діаграми засвідчують скорочення частки населення у виділених нами групах зі зростанням вікових категорій. Це скорочення не завжди рівномірне, через що побудовані нами конструкції не схожі на піраміди в геометричному розумінні. Більш наближеною до ідеалу виглядає чоловіча – перехід від однієї вікової групи до іншої тут відбувається плавніше ніж у жіночій. Крім того очевидні відмінності й у співвідношенні чоловіків та жінок в окремих вікових групах.

З метою детальнішого з'ясування особливостей статеві-вікового складу населення слобод вдамося до докладного аналізу наших діаграм. Вони засвідчують, що понад третину слобідського населення становили діти – 37,6% - хлопчики і 40,4% - дівчатка. Згідно з нашим джерелом, дітьми вважалися особи обох статей у віці до 15 років. Вочевидь, указаний поділ відображав певні суспільні погляди на тривалість дитинства. Особи від 15 років вважалися дорослими. На це вказує й доволі ранній шлюбний вік не лише для дівчат, але й для хлопців. Зокрема в ревізькому реєстрі по слободі Деменка за 1782 р. проти всіх неодружених чоловіків, починаючи з 15 літнього віку стоїть запис — “холост”.¹ Отже, в очах сучасників ці підлітки вважалися цілком дорослими.

Мал.1

СТАТЕВО-ВІКОВІ ПІРАМІДИ НАСЕЛЕННЯ „ОПИСНИХ СЛОБОД”

Однак повної синхронності між хлопчиками та дівчатками не було. В першій віковій групі, (0-4 роки) частка хлопців серед чоловіків (11,1%) значно поступалася частці їхніх ровесниць серед жінок (14%). Проте в другій групі (5-9 років) перевага за хлопцями – 14,8% проти 14,3%, але в останній (10-14) лідерство знову перейшло до дівчат 12,1% проти 11,7%. Як бачимо, ситуація біля підніжжя обох пірамід

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАК України) – Ф.1907, оп.1, спр.389. – С. 172-185 зв.

відрізняється нерівномірністю, причому у чоловічій вона виглядає більш хаотично. Крім того, очевидним є зменшення числа дітей у першій віковій групі порівняно з другою. Чим можна пояснити це явище? Зниженням рівня народжуваності у 1763-1767 рр., зростанням дитячої смертності чи відтоком населення до Південних губерній, який тоді відбувався доволі інтенсивно? Ймовірно, що маємо справу з дією усіх трьох чинників. Відносно ж третього зазначимо, що лише з слободі Климової на 1767 рік виселилося 295 осіб чоловічої статі і 228 жіночої.¹ Подібні ж ситуація спостерігалася і в інших поселеннях.

Дві наступні вікові категорії (15-19, 20-24) у чоловічій піраміді виглядають досить полого (10,9%, 9,9%). У жіночій навпаки у першій групі різкий спад – 9%, а в другій піднесення до 10,9%.

Однією з причин різкого скорочення числа жінок 15-19 річного віку, на нашу думку, було досягнення ними шлюбного віку. Зокрема, 19% жінок у 300 шлюбних парах слобод Воронок, Єленка, Климова, Клинци і Лужки, були видані заміж саме у цьому віці. До того ж старовіри видавали своїх дівчат виключно за одновірців, що суттєво звужувало шлюбний ринок. Відповідно частина виходила заміж за межі „описних слобод” – до сусідньої Ветки, у різні міста Росії тощо. Проте таких за нашими підрахунками було не багато. Отже, мали бути й інші причини. Навряд, щоб скорочення було результатом якоїсь епідемії, адже неминуче скоротилося б і чоловіче населення. Ситуація, що склалася в першій віковій групі (0-4) дозволяє припустити лише ще одне — можливо їх просто у свій час народилося менше, ніж чоловіків. Хоча, безумовно, наше припущення не можна вважати за вичерпне пояснення цієї проблеми.

У двох чергових вікових групах (25-29, 30-34) число жінок скорочується низхідною лінією доволі плавно (8,6% та 7,3%). У чоловічій піраміді – навпаки спостерігається своєрідний провал у віці 25-29 років (7,4%), а в наступній категорії – піднесення до 8,2%. Таке різке зменшення чоловіків саме цього віку було, на нашу думку, викликане не природними, а механічними причинами і може мати кілька пояснень. По-перше, як уже зазначалось, у той час активізувався підтримуваний урядом переселенський рух до Астраханської, Білгородської та Новоросійської губерній. Ймовірно, серед переселенців частка чоловіків цього віку була доволі значною. По-друге, загальновідомо, що стародубські старовіри активно займались так званими „отхожими промислами”, тобто, частина молодих чоловіків перебувала за межами слобод під час перепису і не була внесена до реєстру.

Найбільш вірогідним поясненням цього явища, на нашу думку, могло бути свідоме приховування представниками вказаної категорії свого реального віку. Одна з основних причин – рекрутські набори. До подібних дій вдавались не лише старообрядці. Зокрема, польський дослідник М.Копчинський, однією з причин зменшення чоловіків цього ж віку називає укривання молодих людей перед набором до війська.² Зауважимо, що на відміну від розкольників, польські селяни не мали релігійних упереджень щодо військової служби. У нашому ж випадку додавалися ще й особливості віровчення. Про неприйняття слобожанами рекрутчини повідомляв київському генерал-губернаторові Ф.Восейкову на початку 1774 р. підполковник О. Шмаков, який тоді перебував в „описних слободах”. Він вказував, що напередодні рекрутських наборів молоді люди часто втікали з слобод *«...здешних слобод обыватели брадобритие почитают за всякий себе грех и за душевное повреждение, почему не токмо бороды брить приступать они охоты [не имеют] но и без какого либо в том отрицания по некоторых случаях убегают [...] и потому во время рекрутских наборов всегда между теми обывателями бывает всякое взволнование,*

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДАК України) – Ф.1907, оп.1, спр.389. – С. 145-160.

² Kopyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku. — Warszawa, 1998.– С.75.

*а годные в рекруты [...] бывают в великом страхе, для чего стараются всегда разведать о рекрутском наборе. И как только, хотя и не настоящим народном слухе поведуют, то и обращают себя к побегам. [...] Многие приступают принять себе смерть, нежели бороду брить ...».*¹

Отже, з огляду на вищесказане, ймовірність такого способу уникнення рекрутської повинності доволі висока. З іншого боку, в разі успішного здійснення владою рекрутського набору ця група населення теж скорочувалася.

Зростання чоловічої піраміди в трьох наступних вікових групах (30-34, 35-39, 40-44) відбувається доволі ритмічно – їхня частка скорочується на 1,4 та 1,3%. У жіночій спостерігаємо хоча й незначне, але зростання вікової групи 35 – 39 років. Причому жінки цієї категорії перевищили частку чоловіків на 0,8%. Можливо, це теж наслідок відсутності останніх в момент перепису.

Далі ситуація стабілізується, але ненадовго. Уже в наступній віковій групі (45 – 49 років) спостерігаємо різкий спад як серед жінок (2%), так і серед чоловіків (1,8%). Цілком можливо, що це пов'язано або з падінням рівня народжуваності, котре, очевидно, припало на 1716 – 1722 роки, або з впливом голоду чи епідемій.

Чергові дві категорії (50-54, 55-59) виглядають доволі синхронно – у чоловіків 2,9 і 2%, а в жінок 3,4 та 1,8%. Щоправда, у жінок, як бачимо, знову різке зменшення на 1,6%, що, на нашу думку, пояснюється значним зростанням природної жіночої смертності у другій віковій групі. За нашими підрахункам, коефіцієнт смертності в ній у порівнянні з попередньою зріс мало не удвічі.

Остання частина населення – так звані «*престарелые*» - теж розділена нами на п'ятилітні групи. На діаграмі вони закономірно знаходяться на вершині піраміди. Цікаво, що перша категорія (60-64) і в чоловіків (1,9%) і в жінок (1,7%) лише на 0,1% поступається особам 55 – 59 літнього віку утворюючи таким чином своєрідний виступ. Далі (65-69) доволі різке зменшення: у чоловіків на 0,9%, а в жінок на 1,2%. Частка „довгожителів” (> 70) виглядає дещо вищою від їхніх попередників (на 0,6% в чоловіків і 0,2 у жінок). Це пояснюється тим, що всіх осіб старших 70 років, незалежно від віку, з огляду на невелике їх число, ми порахували разом. Поступове скорочення цієї частини мешканців слобод, безумовно, є результатом природної смертності.

Коротко підсумуємо вищесказане. Отже, основна маса старовірів належала до працездатного населення віком від 15 до 60 років. Серед чоловіків його частка становила 57,9%, а серед жінок 58,1%. Другою за чисельністю категорією як ми вже зазначали, були діти, – 37,6% і 40,4%. Найменшу категорію населення становили люди похилого віку – 4,5% та 2,2%. Перевага працездатного населення та значний відсоток дітей вказують на значний демографічний потенціал та трудові можливості мешканців „описних слобод”.

Розподіл цих категорій населення за окремими п'ятилітніми віковими групами був нерівномірним, що пояснюється як природними (народжуваність, смертність), так і механічними (рекрутчина, промисли, міграція) причинами.

¹ ЦДІАК України – ф.59, оп.1, спр.7445.– С. 1.